

**ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ ВІТЧИЗНЯНИХ
(УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ) РЕАЛІЙ СИСТЕМИ ОСВІТИ
В АНГЛОМОВНОМУ ОПИСІ
(СЛОВНИК, ЕНЦИКЛОПЕДІЯ, ТЕКСТ)**

Переклад реалій – це частина великої й важливої проблеми передачі національної та історичної своєрідності, проблеми, що бере свій початок із самого зародження теорії перекладу як окремої дисципліни. Цю проблему у тій чи іншій мірі розглядали й розглядають усі теоретики перекладу, її використовували прибічники теорії про неможливість перекладу, чиї аргументи спростували теоретики-реалісти, доводячи можливість передачі колориту шляхом відходу від перекладу „літери”.

Але, незважаючи на очевидну важливість проблеми передачі реалій для адекватного перекладу, деякі аспекти залишаються маловивченими та дискусійними. Не до кінця визначеними є лінгвістичний статус реалії, особливості передачі тематичних реалій та закономірності, вимоги до передачі реалій в словниках різних типів і текстах різних жанрів.

Звернення в рамках даної статті до вивчення особливостей передачі реалій слов'янської (українсько-російської) системи освіти (ОР) в англomовному описі вважаємо тому актуальним та науково-обґрунтованим. Способи передачі вітчизняних реалій системи освіти розглядаються на матеріалі лексикографічних джерел: Cambridge Encyclopedia (CamE), Dictionary of Russia (DR), Oxford Reference Dictionary (ORD), Longman Dictionary of English Language and Culture (DELIC), Dictionary of Great Britain (DGB); Лінгвокраїнознавчий словник Об'єднаного Королівства Великобританії та Північної Ірландії (ЛС), Новий Великий Російсько-Англійський Словник (НВРАС); і на матеріалі уривків з художніх й публіцистичних текстів, що послуговували джерелами ілюстративної частини словника Dictionary of Russia.

Наукова новизна полягає у першій спробі комплексного аналізу труднощів лінгвістичного та екстралінгвістичного характеру, які обумовлюють особливості передачі ОР англійською мовою, на матеріалі різних джерел (енциклопедичних, лексикографічних, худо-

жніх, публіцистичних). Практична цінність дослідження передбачає використання його результатів при укладанні українсько-англійського словника реалій системи освіти, що входить у перспективи подальшої роботи.

Незважаючи на поширене використання в лінгвокраїнознавстві, в теорії та практиці перекладу поняття „реалія”, питання систематизації та типології реалій залишаються переважно дискусійними. У сучасному перекладознавстві існують різні визначення реалій:

1) як предметів матеріальної культури, що служать основою для номінативного значення слова (Д.Е. Розенталь та М.А.Теленкова; Р.К. Миньяр-Белоручев);

2) як слів, що позначають предмети, поняття, ситуації, що не існують в практичному досвіді людей, які розмовляють іншою мовою (Л.С. Бархударов);

3) як особливої категорії засобів вираження, що називають об'єкти, характерні для життя одного народу та є чужими для іншого (С. Влахов, С. Флорін);

4) як лексичних одиниць вихідної мови, що не мають в мові перекладу лексичних відповідників, тому що предмет (явище), який позначає дана одиниця, відсутній в практичному досвіді етнічної спільності носіїв мови перекладу (Л.К. Латишев, В.І. Провоторов, Г.Д. Томахін);

5) як особливого лексико-семантичного розряду слів літературної мови, специфічний смисловий зміст яких обумовлений унікальністю їх референтів (В.П. Конецька);

7) як найменування національно-культурних об'єктів, характерних для вихідної культури та порівняно мало або зовсім невідомих перекладацькій культурі (Т.А. Казакова);

8) як монолексемних та полілексемних одиниць, що вміщують як основне лексичне значення традиційно закріпленій комплекс краєзнавчої інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови сприймача (Р.П. Зорівчак).

Таким чином, в перекладознавстві визначення реалії ґрунтується на, з одного боку, національній забарвленості референтів, а з іншого – на безеквівалентності слів, що їх позначають, яка виявляється в процесі перекладу.

В аспекті розмежування реалій та безеквівалентної лексики цікавою та новаторською бачиться концепція В.В. Кабакчи, згідно з

якою одиниці мови, закріплені за елементами культури, називаються культуронімами. В залежності від приналежності культуронімів до мови тієї чи іншої культури їх можна розділити на наступні групи: поліоніми, ідіоніми та ксеноніми [6, 420].

Поліоніми – це універсальні елементи земної цивілізації.

Ідіоніми – це своєрідні мовні одиниці, закріплені за специфічними елементами культури народу-носія даної мови. *Cowboy, prairie, House of Commons* – англословні ідіоніми; *казак, степь, Дума* – російськомовні ідіоніми.

Ксеноніми – це мовні одиниці, закріплені за специфічними елементами зовнішніх (іномовних) культур. *Cossack, steppe, Duma* – це англословні ксеноніми російської культури; *ковбой, прерии, палата общин* – це російськомовні ксеноніми англійської та американської культур.

Таким чином, за В.В. Кабакчи, ідіоніми – це „свої” реалії, „своя” безеквівалентна лексика. Ксеноніми – це „чужі” мовні реалії, „чужа” безеквівалентна лексика. Поняття „ідіонім” та „ксенонім” відносні: в залежності від мовної приналежності позначення одного і того ж елемента культури може бути й ідіонімом, й ксенонімом: „казак” – це ідіонім, а *Cossack* – це ксенонім.

Отже, систематизуючи і критично одніюючи згадані визначення, за робоче в даному дослідженні ми приймаємо розуміння реалії як лексики з національно-культурною семантикою (лексичні, фразеологічні одиниці, власні назви), що позначає предмети та явища, специфічні для матеріальної та духовної культури країни, та яка не має точних відповідників в інших мовах.

Значне місце в історії перекладу відводиться розгляду способів передачі реалій. Цьому приділяли увагу такі теоретики перекладу як Г.Ю.Баль, С.Флорін, Я.І.Рецкер, Г.В.Шатков, А.Д.Швейцер, Г.В.Чернов, А.В.Федоров та інші. В сучасній літературі з перекладу питання про передачу реалій розглядалося, зокрема, в роботах В.К.Міньяра-Белоручева, І.В.Корунця, Л.К.Латишева та В.І.Провоторова, Т.І.Казакової, Г.Д.Томахіна та інших. В загальній теорії способи передачі реалій зводяться до:

- запозичення: транскрипції/транслітерації, кальки
- опису або приблизного перекладу шляхом створення смислового еквіваленту (Г.В.Шатков, Я.І.Рецкер); функціонального аналога (С.Влахов, С.Флорін, Т.І.Казакова, Л.К.Латишев,

В.І.Провоторов); шляхом так званого гіпонімічного способу або узагальнено-приблизного перекладу (А.В.Федоров), в тому числі шляхом елімінації національно-культурної специфіки (Л.К.Латишев, В.І.Провоторов) – прийом, суть якого полягає в тому, що при перекладі реалії її національно-культурна специфіка опускається (наприклад: *стахановець* – передовий робітник); шляхом пояснення або тлумачення; шляхом контекстуального перекладу.

Заслуговує на увагу і вже згадувана концепція В.В. Кабакчи, якою керувався автор при укладанні словника “The Dictionary of Russia” і яка детально викладена у монографії „Практика англословної міжкультурної комунікації”. Відповідно до цієї концепції існують наступні способи передачі реалій ксенонімів [18, 564-566].

1. Ксенонімічне запозичення – трансплантат. Цей тип ксеноніму утворюється тоді, коли іномовний ідіонім вноситься до англословного тексту без будь-якої асиміляції, наприклад: *Champs Elysees*. Трансплантація русизмів, за спостереженнями В.В.Кабакчи, в англословному описі російської культури в даний момент використовується рідко.

2. Транслітерація – система переходу від однієї системи письма до іншої, коли між буквами контактуючих алфавітів встановлюється однозначна залежність.

3. Паралельне підключення – поширений прийом використання спеціального або okazіонального ксеноніма. В цьому випадку використовують цілий мовний комплекс, який складається з кількох компонентів і в своїй сукупності забезпечує точність ксенонімічного позначення і одночасно його доступність. Ксенонімічний комплекс паралельного підключення складається з:

- а) власного найменування інокультурного елемента;
- б) пояснення ксеноніма, яке може здійснюватися різними способами від формального визначення (словникова дефініція, описовий зворот і т.п.) до аналогу або кальки: *Modern times have produced their own forms, notably the chastushka, a four line verse, often comic, satiric or bawdy in character, in fact something like the limerick* [22, 188].

До найпродуктивніших способів утворення ксенонімів В.В.Кабакчи відносить пряме запозичення, калькування (перш за все – лексичне) та гібридні утворення (так звані „напівкальки”) типу *Third Reich, Bolshoi Theatre*. Менш продуктивними є описові звороти, аналоги та деякі інші способи [6, 563].

Своя специфіка передачі реалій існує і в лінгвокраїнознавчих словниках. Г.Д.Томахін, виділяє наступні способи передачі реалій [21]:

- транслітерація (передача на рівні графем);
- транскрипція (передача на рівні фонем);
- приблизний переклад за допомогою функціонального аналогу;
- калькування;
- опис або роз'яснювальний переклад.

На думку автора, в словниках такого типу частіше всього використовується останній спосіб, тому що необхідно не лише підібрати еквіваленти передачі (що є достатнім для перекладного словника), але й „розкрити національно-культурну семантику слова, описати його лексичний фон, тобто дати словникове відображення всього комплексу даних, поєднаних з цим словом (та позначуваним ним предметом або явищем) в масовій буденній свідомості носіїв мови і, як правило, невідомих за межами даної культури” [14, 7].

Зупинимося детальніше на особливостях, труднощах, які детермінують способи передачі англійською мовою освітніх реалій російсько-української культурної спільноти.

Даній роботі передувало дослідження лінгвістичних особливостей та способів передачі російською мовою 746 освітніх реалій системи освіти Великобританії. Це дало змогу критично переглянути існуючі в різних джерелах варіанти передачі вітчизняних ОР в англомовних описах слов'янської культури і виробити відповідні рекомендації щодо найбільш дискусійних випадків передачі реалій.

В процесі перекладу збереження національно-культурних особливостей важливе тому, що культурологічний аспект складає значну частину змістовної, а при перекладі художніх текстів й естетичної інформації. При цьому неминучі певні смислові втрати. Завдання перекладача полягає в тому, щоб виявити й адекватно передати соціокультурні конотації реалій, звести ці втрати до мінімуму. Наше дослідження однак показало, що автори двомовних словників зазвичай не дотримуються цього правила і дають численні варіантні відповідники. Так, НВРАС наводить такі варіанти перекладу слова „стипендія” – *grant, scholarship, fellowship, stipend, exhibition* [20, 2709]. Кожен з варіантів має специфічні соціокультурні компоненти значення і викликає певні смислові асоціації у представників британської культурно-генетичної спільноти. Причому, жодний з наведених варіантів не передає соціально-культурних конотацій,

притаманних нашому слову „стипендія” (фіксована сума грошей, що видається щомісяця студенту на руки з державного бюджету за відмінні й гарні показники на іспитах), пор:

exhibition – стипендія (студента или школьника, на руки не выдаётся; идёт в счёт оплаты за обучение и т.п.; по размеру меньше, чем настоящая стипендия – *scholarship*; выплачивается частично из средств государственного бюджета, частично – за счёт частных пожертвований) [19, 187];

fellowship – стипендія младшего научного сотрудника [19, 192];

grant – (не фиксируется в лингвострановедческих словарях); *a sum of money given by the state for any of various purposes, esp. to finance education* [24, 610];

scholarship – стипендія (в университетах и частных школах; устанавливается после сдачи соответствующих экзаменов; на руки не выдаётся; перечисляется в счёт платы за обучение и т.п.; выплачивается из государственных средств, благотворительных фондов, отчислений частных компаний) [19, 428];

Stipend – (не фиксируется в лингвострановедческих словарях); *a fixed regular allowance or salary, esp. one paid to a clergyman* [24, 1422].

Суперечки про те, як саме слід перекладати англійське слово „стипендія”, на практиці частково вирішуються контекстуальними доданнями, поясненнями:

Tuition is free, and the University provides all students with cash stipends [18, 429]

Students grants. About three-quarters of registered students receive stipends or grants [22, 398]. *Most students receive a maintenance grant (stipendiya)* [22, 401].

Вважаємо, що в перекладних словниках, поряд з еквівалентами, „що працюють” в межах британської культури, але які не передають національно-культурного компоненту українського слова „стипендія”, слід наводити й адекватний переклад останнього як, наприклад, *“a monthly cash allowance/grant in educational establishments of Ukraine”*.

Численні історично обумовлені відмінності в системах освіти виступають у ролі екстралінгвістичного фактора, який також значно ускладнює передачу в мові реалій, що позначають відповідні

поняття. Як зазначають деякі лінгвісти [3], жваві суперечки з приводу того, як краще передавати такі „специфічні” реалії, є безпідставними. Те, що „безеквівалентно”, не може мати еквіваленту. Так, наприклад, при англомовному перекладі реалії „щоденник” іноземці найчастіше пояснюють цю реалію. Для них це “a diary type of notebook” [18, 85]. Автор словника “Dictionary of Russia” В.В.Кабачки пропонує варіант “students record book” [18, 86]. В російсько-англійському словнику наводяться кілька варіантів: *report card, pupil's grade book, assignment notebook* [20, 463]. Виникає питання: навіщо подаються три варіанти перекладу та який варіант слід вибрати як найбільш правильний. Вивчивши літературу з цього питання (в т.ч. брошури-проспекти британських шкіл) та опитавши носіїв британського варіанту англійської мови, ми впевнились: жоден – із запропонованих варіантів не був адекватно зрозумілий та витлумачений.

Однак, слід відзначити, що слово „щоденник” не таке вже й „безеквівалентне”. В британських приватних школах існує функціонально схожий референт, який позначається як *Academic Record Card*. Це невеликий буклет блакитного кольору з 6 сторінок: титульної з назвою триместра, іменем та роком навчання; трьох наступних, що носять назву “First Order”, “Second Order”, “Third Order” та які включають графи: *Subject, Set, Teacher, Grade*; п’ятої розграфленої на “Stars”, “Blue Papers” та *Detention*. Остання, шоста сторінка названа “Lateness and Forgetfulness”. В кінці – примітка: “You must take your Academic Record Card to all lessons. Your Tutor will want to inspect the card during your Tutorial”.

Тому ми вважаємо, що реалія *Academic Record Book* буде зрозумілою англомовному читачу і найбільш адекватно передаватиме всі компоненти значення слова „щоденник”.

Мабуть, найбільш відомою та переконливою ілюстрацією невідповідності вітчизняної та англомовної систем освіти є вчені звання. Більшість західних авторів погоджуються з тим, що ступінь кандидата наук рівноцінний *Ph.D (Doctor of Philology)*. При цьому калька *Candidate of Sciences*, яка нерідко використовується в текстах, однозначно зворотна, йдучи саме до терміну „кандидат наук”. Складніше з терміном „доктор наук”, оскільки калька *Doctor of Sciences* може бути зрозуміла в значенні „кандидат наук”. У зв’язку із спірністю відповідника вітчизняних вчених ступенів закордонним

рекомендується запозичення з одночасним поясненням точного статусу вченого:

The first Soviet advanced degree is the Candidate of Sciences (kandidat nauk). The second Soviet advanced degree is the Doctor of Sciences (doctor nauk) [18, 557].

Postgraduate study can lead to the Candidate of Sciences (kandidat nauk), roughly equivalent to a Western Ph.D., or to the higher D.Sc. (doctor nauk) [18, 402].

A doctor of sciences has reached a standard at least equivalent to the D. Sc. of a British University [18, 87].

The centre was four years old, and its staff had grown to four hundred, including thirty “candidates” (equivalent to Americans with doctorates) and eight “doctors” (a higher academic rank, with no American counterpart) [18, 87].

Слід відзначити, що в британській системі освіти, згідно лінгвокраїнознавчому словнику [19] докторський ступінь (*doctor's degree*) має два ступені: нижчий та вищий. Нижчому ступеневі відповідає назва “*Doctor of Philosophy*” (присуджується після захисту дисертації спеціалістам в галузі філософії та деяких інших наук). Вищий ступінь включає такі позначення як *Doctor of Civil Law* (доктор цивільного права), *Doctor of Divinity* (доктор богослов’я), *Doctor of Letters* (доктор літератури), *Doctor of Medicine* (доктор медицини). Тому ми вважаємо функціонально еквівалентною передачу описуваних реалій через калькування *Candidate of Sciences, Doctor of Sciences* поряд із запозиченим (*kandidat nauk, doctor nauk*) та описовим перекладом (*roughly Equivalent to the PhD; roughly equivalent to the D. Sc.*).

В сфері освіти більш ніж у багатьох інших сферах науково практичної діяльності людей існують термінологічні проблеми, пов’язані насамперед із нееквівалентністю понять, а відповідно і значень реалій, що їх номінують у різних національних системах освіти.

Трактування навіть таких базових понять як „наука”, „педагогіка”, „освіта”, „філологія” (не кажучи вже про інші, периферійні) у вітчизняному розумінні значно відрізняється від їх трактування в англомовному середовищі. Перекладачу слід врахувати цей фактор. Так, англійське слово *science* автоматично асоціюється зі словом „наука”, і це призводить до міжмовних непорозумінь, оскільки сло-

во "science" в англійській мові значно вужче за своїм значенням, позначаючи „природничі науки”, що викликає необхідність давати відповідні пояснення або додавання в англомовному описі:

... "science" in Russian, *наука*, extends to all learned subjects, including the social science and humanities [18, 375].

The term "science", as used in Soviet academic terminology, generally includes social sciences and humanities as well as physical sciences [18, 376].

В теорії та практиці перекладу такі інтернаціональні пари зазвичай позначаються як „*лживі друзі перекладача*”. Вони різняться семантичною ємністю як наслідок незбігу семантичної структури російського та англійського слів за рахунок денотативних значень, що ускладнює процес перекладу.

Так, слово "rector" у британському варіанті англійської мови це перш за все релігійний термін.

Rector – 1. (in the Church of England) the incumbent of a parish where all tithes formerly passed to the incumbent;

2. a priest in charge of a church or religious institution;

3. the head of some schools, universities, and colleges [24, 1207].

У більшості британських університетів посада голови університету позначається реаліями "Chancellor" (Почесний ректор) та "Vice-Chancellor" (Фактичний голова університету). Практика, однак, показує, що слово "rector", тим не менш, регулярно використовується при передачі української реалії „ректор”:

The Moscow State University is managed by a Rector who is appointed by the Ministry for Higher Education... A rector has approximately the powers of a Vice-Chancellor [18, 335].

Наша реалія „спеціальна (спец) школа” зазвичай перекладається як "special school", хоча останнє є лживим другом перекладача, тому що має зовсім інше значення:

Special school – специальная школа (начальная или средняя; для детей, имеющих психические или физические недостатки) [18, 454].

Труднощі виникають і при перекладі ще однієї інтернаціональної пари „дисертація” – "dissertation". В англомовній культурі словом *dissertation* – позначається не лише дисертація, але й наукова студентська робота на ступінь бакалавра, і шкільний твір, і тези. Як зазначається в DR, до 1990-х років, коли в СРСР доміну-

вала британська англійська, перевага надавалася слову *thesis*. Зараз, коли домінує американська англійська, вже немає ніяких вагомих заперечень супроти використання інтернаціоналізму *dissertation* [18, 84].

В ORD ці слова трактуються як синоніми:

Thesis – a dissertation, esp. by a candidate for a degree [24, 1498];

Dissertation – a detailed discourse on a subject, esp. one submitted in partial fulfillment of the requirements of a degree or diploma [24, 409].

LDELС також наводить ці слова як синоніми, однак до слова *thesis* додає уточнення:

Dissertation – a long usually written treatment of a subject, especially one written for a higher university degree [23, 377];

Thesis – a long piece of writing on a particular subject, written for a higher (postgraduate) university degree, especially the degree of PhD [23, 1399].

У лінгвокраїнознавчих словниках ці реалії не зафіксовані. Виходячи з дефініцій англо-англомовних словників, а також для того, щоб уникнути термінологічної плутанини, здається кращим вживання варіанту "thesis" (*doctoral/doctorate thesis* – докторська дисертація; *master's thesis* – магістерська дисертація).

Лживі друзі перекладача добре відомі в теорії та практиці міжмовного спілкування. Тим не менш практика міжкультурного спілкування показує можливість використання і таких слів. Так, російське слово „гімназія” – це не спортзал (*gymnasium*), і все-таки:

...he went to my father's *gymnaziya* [18, 545];

Chekov spent eleven years in the gymnasium [18, 545].

Показовим є використання, при появі таких слів у тексті, графічних способів виділення: курсив або лапки вказують читачу на нестандартне використання слова.

До основних факторів, які впливають на перекладацький вибір при передачі ОР слід віднести жанрову приналежність тексту, в якому ОР значимо використовуються. Так, аналіз ОР в Cambridge Encyclopedia дозволив визначити, що при передачі вітчизняних реалій в енциклопедії застосовувалися лише два основних способи, які складаються з мовних комплексів:

калькування + транскрипція, причому остання давалася як правило в дужках і курсивом, а калька нерідко заключалася в лапки:

Higher degrees are not awarded by the institutions themselves, but by the Ministry's higher degrees commissions or VAK (Vysshaya Attestatsionnaya Komissiya) [22, 543];

- калькування + транскрипція + опис/роз'яснення (найбільш представлений спосіб):

'Vocational-technical school' (professional'no-tekhnicheskoe uchilishche or PTU) is a trade school, roughly the equivalent of an apprenticeship, training skilled workers [22, 400].

Стосовно ж проведеного нами дослідження способів передачі освітніх реалій в художніх та публіцистичних текстах (на матеріалі ілюстративної частини словника "The Dictionary of Russia"), слід зазначити розмаїтість зафіксованих варіантів передачі: від простих (аналог, транскрипція, калькування) до складних, комбінованих:

- калькування + опис
- транскрипція + опис
- аналог + опис
- транскрипція + аналог
- калькування + аналог
- аналог + транскрипція + опис.

Оскільки оптимальність перекладацьких рішень немислима без адаптації тексту перекладу до іномовного соціокультурного середовища, така різноманітність способів передачі, включаючи численні текстові додавання, пояснюється намаганням перекладача нейтралізувати позамовний диференціал оригінального тексту та тексту перекладу. Причому різні автори/перекладачі можуть "вибирати" при передачі однієї й тієї ж реалії (навіть в рамках одного жанру) різні способи передачі. Це дозволяє нам зробити висновок про те, що індивідуальність перекладача/автора диктує в кожному конкретному випадку „останнє слово”. Порівнюємо переклад реалії „кандидат наук” в текстах різних жанрів (науково-популярна стаття, есе, художній текст, мемуари):

...the fourth year is spent on a thesis, which, if accepted, confers the degree of Kandidat <...> After success in the candidate examinations and public defense and approval of their dissertation, students receive their kandidat nauk degrees. When the candidate has successfully completed this year of study, he receives the kandidat (candidate) degree <...> Almost class-like jealousies develop, I was told, between Party technocrats with their kandidaty (Ph. Ds) and the heads of Central Committee departments...

In 1967 [Raisa Gorbacheva] won the degree of candidate in philological sciences, the equivalent of a Ph. D., from the Moscow State pedagogical Institute by submitting a dissertation with the forbidding title... [18, 220].

Отже, освітні реалії є складним об'єктом в плані адекватного перекладу, тому що поряд з великою подібністю тут мають місце численні відмінності екстралінгвістичного та лінгвістичного характеру: історично обумовлені відмінності в системах освіти та нееквівалентність понять, а відповідно і значень реалій, що їх домінують. Зокрема завдання перекладача полягає в тому, щоб виявити й адекватно передати соціокультурні конотації реалій, враховуючи й жанрову приналежність останніх. У руслі формування перекладацької компетенції вивчення труднощів перекладу і факторів, які детермінують вибір варіантного відповідника при передачі ОР, є однією з важливих умов попередження перекладацьких помилок, зокрема і адекватного розуміння тексту в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод.- М.: МО, 1975. -216 с.
2. Бурбак Е.Ф. Лингвистическая интерпретация реалии.- АКД: 10.02.04. - Киев, 1986.- 24 с.
3. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе.- М.: МО, 1980.- 160 с.
4. Голикова Ж.А. Перевод с английского на русский: Учеб. пособие.- М.: Новое знание, 2003.- 287 с.
5. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад.- Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1989.- 215 с.
6. Кабакчи В.В. Практика англоязычной межкультурной коммуникации. - СПб.: Союз, 2004.- 480 с.
7. Казакова Т.А. Практические основы перевода.- СПб.: Союз, 2000.- 320 с.
8. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: Учебное пособие. - М.: ЭТС, 2002. - 424 с.
9. Конечкая В.П. Лексико-семантические характеристики языковых реалий // Великобритания. Лингвострановедческий словарь.- М.: Рус. яз., 1999. - С. 532-538.
10. Латышев Л.К., Провоторов В.И. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе.- М.: НВИ – Тезаурус, 2001.- 136 с.
11. Матузкова О.П., Овчарова Ю.В. Особливості передачі російських та українських реалій в англо-мовній суспільно-політичній пресі 2000-2001 років // II Всеукраїнська конференція „Методологічні проблеми перекладу на сучасному етапі. - Суми, 2001.- С.53-58

12. Миньяр-Белоручев Р.К. Как стать переводчиком.- М.: Готика, 1999.- 176 с.
13. Томахин Г.Д. Перевод как межкультурная коммуникация // Перевод и коммуникация.- М.: ИЯРАН, 1997.- С. 129-138
14. Томахин Г.Д. Предисловие к лингвострановедческому словарю США.- М.: Рус. яз., 1999.- С. 5-10
15. Федоров А.В. Основы общей теории перевода.- М.: Высшая школа, 1973.- 144 с.
16. Цыбина Д.Ю. Проблема перевода реалий (на материале итальянских реалий в современном английском языке) // Перевод и интерпретация текста.- М.: ИЯ РАН, 1988.- С. 132 -144
17. Korunets I.V. Theory and Practice of Translation: Підручник. – Вінниця: Нова книга, 2000. - 452 с.
18. DR - Кабакчи В.В. The Dictionary of Russia / 2500 cultural terms. Англо-английский словарь русской культурной терминологии.- СПб.: Союз. 2002.- 576 с.
19. DGB - Лингвострановедческий словарь Великобритании / Сост. Адриан Р.У. Рум. - М.: Русский язык, 1999.- 560 с.
20. НВАРС - Новый большой русско-английский словарь в трёх томах / Под. общ. рук. П.Н. Макурова, М.С. Мюллера, В.Ю. Петрова.- М.: Лингвистика, 1997.- 3260 с.
21. ЛС - Томахин Г.Д. Лингвострановедческий словарь. Соединённое Королевство Великобритании и Северной Ирландии.- М.: АСТ – ИРЕСС Книга, 2003.- 720 с.
22. CamE - The Cambridge Encyclopedia of Russia and the Former Soviet Union / A. Brown, M. Kaser, G. Smith (eds.): Cambridge University Press, 1994
23. DELC - Longman Dictionary of English Language and Culture.- Longman, 1998.- 1568 p.
24. ORD - The Oxford English Reference Dictionary / Ed. by J. Pearsall, B. Trumble - Oxford, New York: OUP, 1995.- 1764 p.